

לָהֶם: כֹּה אָמַר יְיָ צְבָאוֹת לֵאמֹר, מִשְׁפַּט אֱמֶת שְׁפֹטוּ, וְחֶסֶד וִרְחָמִים עֲשׂוּ אִישׁ אֶת אָחִיו, וְאַל־מָנָה וִיתוֹם גֵּר וְעַנִּי אֶל תַּעֲשׂוּקוֹ, וְרַעַת אִישׁ אָחִיו אֶל תַּחֲשֹׁבוּ בְּלִבְבְּכֶם (סס ט-י). וְאָמַר אַחֵר כֵּן: כֹּה אָמַר יְיָ צְבָאוֹת, צוֹם הָרְבִיעִי וְצוֹם הַחֲמִישִׁי וְצוֹם הַשְּׁבִיעִי וְצוֹם הָעֲשִׁירִי יִהְיֶה לְבֵית יְהוּדָה לְשִׁשּׁוֹן וּלְשִׁמְחָה וּלְמַעֲדִים טוֹבִים, וְהָאֱמֶת וְהַשְּׁלוֹם אֲהָבוּ (סס ט, יט). וְדַע, "שְׁהֲאֱמֶת" הֵן הַמַּעֲלֹת הַשְּׂכָלִיּוֹת מִפְּנֵי שֶׁהֵן אֱמֶתִיּוֹת לֹא יִשְׁתַּנּוּ, כְּמוֹ שֶׁזִּכְרָנוּ בַּפֶּרֶק הַשֵּׁנִי, "וְהַשְּׁלוֹם" הֵן מַעֲלֹת הַמִּדּוֹת אֲשֶׁר בָּהֵן יִהְיֶה הַשְּׁלוֹם בָּעוֹלָם.

וְאֶשׁוּב אֶל כּוֹנְנִי. שָׁאֵם יֹאמְרוּ אֵלֶּי הַמַּתְדַּמִּים בְּאֵמוֹת מֵאֲנָשִׁי תוֹרַתְנוּ, שְׂאִינִי מְדַבֵּר אֲלֵא בָהֶם, שֶׁהֵם אֵינָם עוֹשִׂים מַה שְּׁעוֹשִׂים אוֹתוֹ מִהַטְרִיחוֹת גּוֹפוֹתָם וּפְסוּק הִנְאוּתֵיהֶם, אֲלֵא עַל דֶּרֶךְ הַלְמוּד לְכַחוֹת הַנֶּפֶשׁ, כְּדִי שִׁיְהִיו נוֹטִים אֶל הַצַּד הָאֲחֵר מְעַט, כְּפִי מַה

ביאור

הצום תכלית, אלא האמת והשלום, כפי שמביא בהמשך. (חסד אברהם).

שאיני מדבר אלא בהם: שאין כוונתי להתעסק רק עם אנשי תורתנו. אינני בא לענות לאומות העולם על טעותם.

שהם אינם עושים וכו': אלה האנשים המענים את עצמם טוענים שעושים כך כדי שבדרך זו יקנו את הדרך הממוצעת.

הלימוד: ההרגל.

כפי מה שביארנו וכו': הרמב"ם הסביר לעיל (עמ' מז) שחסידים נהגו, לפעמים, לנסות אחר קצה האחד. הסיבה לכך היא רק בדרך הרפואה וכשיש צורך לכך. אבל הדרך הקבועה שלהם היא לנסות קצת לאחר הצדדים כדי להתרחק מעט מן האמצע על דרך ההרחקה, וזה מה שקראו לפנים משורת הדין. דרך זו למדו ממה שהתורה אסרה דברים מסויימים, כדי שעל

והשלום הן מעלות המידות אשר בהם יהיה השלום בעולם: כך מסביר הרמב"ם, היות והמידות הן תנאי לשלום בעולם, לכן אפשר לומר שכוונת הפסוק במילה: "והשלום" היא למידות. לכאורה אפשר לומר דכוונתו לאו דוקא למצוות שבין אדם לחבירו, שהרי גם מהמידות כמו גאווה ותאוה, כשאדם לקוי בהן יוצא פירוד, כמ"ש לתאוה יבקש נפרד (משלי יח, א). וז"ל רבינו יונה בספר שערי תשובה (שער א' אות ל"א): פירוש, מי שמבקש ללכת אחר תאוותיו ורצונו נפרד מכל חבר ועמית וכו'. ויש לפרש על הענין הזה בעצמו: "לתאוה יבקש נפרד", איש נפרד מכל אח וחבר, לתאוה הוא מבקש וכו', ע"כ.

המתדמים באומות מאנשי תורתנו: מאנשי תורתנו החושבים (מדמיינים לעצמם) שמה

שְׁבִאֲרָנוּ בְּזֶה הַפֶּרֶק, שֶׁרָאוּ שִׁיְהִיָּה הָאָדָם כֵּן, זוּהִי טְעוּת מֵהֶם כִּאֲשֶׁר אָבִיָּא. וְזֶהוּ, שֶׁהַתּוֹרָה לֹא אָסְרָה מֵה שְׁאֲסָרָה וְלֹא צִוְּתָה מֵה שְׁצִוְּתָה, אֲלֵא מִפְּנֵי זֹאת הַסֵּפֶה, רְצוֹנִי לֹאמֹר, כִּדִּי שְׁנִתְרַחֵק מִן הַצַּד הָאֶחָד יוֹתֵר עַל צַד הַהֶרֶגֶל. שְׁאֲסוּר הַמֵּאֲכָלוֹת הָאֲסוּרוֹת כָּלָן, וְאֲסוּר הַבְּעִילוֹת הָאֲסוּרוֹת, וְהַאֲזָהָרָה עַל הַקִּדְשָׁה, וּמֵה שֶׁהֶצְרִיךְ בְּכַתְּבַת אִשָּׁה וְקִדּוּשִׁיהָ, וְעַם כָּל זֶה אֵינָה מְתַרְתֵּת תְּמִיד,

ביאור

אסרה באופן מפורש תלוי ברצון החכם ללכת לפניו משורת הדין.

ואיסור הבעילות האסורות והאזהרה על הקדשה: הרמב"ם מסביר שאיסורים אלה הם להרחיק את האדם מן קצה הרע, וכך תקבע בנפשו תכונת הזהירות. בספר מורה נבוכים (ח"ג פרק מט) הביא ענין זה בטעם נוסף וכך כותב: וענין אחר גדול בטעם איסור הקדשה, והיא מניעת רוב תאות המשגל והתמדתו, כי בהתחלף גופי הקדשות תוסיף התאוה וכו'. ואמנם איסור העריות, האיסור בכולם שב [מכוון] למעט המשגל ולמאוס בו ושלא ירצה ממנו כי אם מעט מזער וכו'. והענין ההוא שכל אחת מהן [קרוביו וקרובי אשתו] נמצא על הרוב עם האיש שנאסרה עליו תמיד בביתו... היו רוב בני אדם בכשלון זנותם תמיד. וכאשר נאסרה בעילתן כל עיקר ונמנעו לנו מניעה גדולה במיתת בית דין ובכרת, יש לבטוח בזה שלא יכוון עליהם ולא ירהר בהם כלל וכו'. וזה אחד מן הענינים אשר בעבורם נאסר שאר בשר, ע"כ.

הרמב"ן (ויקרא יח, ו) מביא את דברי הרמב"ם הללו (וכך גם מהאבן עזרא, שם) וכותב: וזה טעם חלוש מאד שיחייב הכתוב כרת על אלה בעבור המצאן עמו לפעמים, ומתיר שישא אדם נשים רבות למאות ולאלפים וכו'. ואין בדינו דבר מקובל בזה, אבל לפי הסברא יש בענין סוד מסודות

ידי כך יקנו את המידה הנכונה. הגם שהתורה רק אסרה במקומות מסויימים [וזה שוה לכל ההמון] למדו מכך את דרך התורה שכדאי להרחיק מהאמצע על דרך השמירה. [ראה בספר מסילת ישרים (פרק יח) במידת הפרישות, שאין זה חיוב לכלל ההמון. משל לבן האוהב את אביו, כאשר יבין את דעתו של אביו, מיד יודרו למלאות את רצונו, הגם שלא התבקש מפורש מאת אביו. רמז קל מספיק לעורר את הבן על רצונו. כך מי שאוהב את בוראו ותהיינה לו המצוות לגילוי דעת בלבד, יבין שאל הענין הזה נוטה רצונו וחפצו ית', עיין שם].

זוהי טעות מהם: טעותם של אנשים אלה היא בכך שהם מפרזים בפרישותם, שהרי מצוות התורה כבר מותאמות כדי להביא את האדם לדרך הממוצעת. אנשים אלו הנוהגים באופן קבוע בסיגופים קשים – למרות שלפי טעותם, הנהגתם נחוצה כדי להביא אותם לדרך אמצעית עם נטיה קלה לאחד הקצוות – למעשה יקנו את המידה הקיצונית.

אלא מפני זאת הסיבה וכו': התורה כבר קבעה את הדרך כדי לקנות את הדרך הממוצעת.

שאיסור המאכלות האסורות כולן וכו': במה שהתורה אסרה ללכת בדרך המיצוע אין היתר להקל בזה, ובמה שהתורה לא

אבל תאסר בעת הנדות והלדה, ועם כל זה גזרו רבותינו זכרונם לברכה למעט המשגל ומנעוהו ביום, כמו שבארנו בסנהדרין זה פלו. אמנם צונו השם יתברך להתרחק מקצה רב התאוה רחוק גדול, ולצאת מן המצוה אל צד העדר הרגשת ההנאה מעט, עד שתתייב ותתחזק בנפשותינו תכונת הזהירות.

ובן כל מה שבתורה, בנתינת המעשרות והלקט והשכחה והפאה והפרט והעוללות, ודין שמטה ויובל, והצדקה "די מחסורו", זה פלו קרוב מיתרון טוב לבב, עד שנתרחק מקצה הנבלה רחוק גדול, ונתקרב לקצה יתרון טוב לבב, עד שיתחזק לנו לב טוב. ובזאת הבחינה בחן רב המצות, תמצאן כלן שהן מלמדות ומרגילות בחות הנפש. כמו שאסרה הנקימה והנטייה

ביאור

היצירה דבק בנפש והוא מכלל סוד העיבור, שכבר רמזנו לו וכו' [ראה מש"כ הרמב"ן בענין יהודה ותמר, בראשית לח, ח ועוד מקומות]. והנה העריות מכלל החוקים, דברים שהם גזירת מלך, והגזירה היא הדבר העולה על דעת המלך שהוא החכם בהנהגת מלכותו, והוא היודע הצורך והתועלת במצוה ההיא שיצוה בה, ולא יגיד אותו לעם זולתי לחכמי יועציו, ע"כ.

אבל תאסר בעת הנדות והלידה וכו': מה שהתורה וחז"ל בחרו דוקא לאסור מעשים אלה, דהם מקנים יותר את מידת התאוה או שאר מידה רעה ממעשים אחרים.

כמו שביארנו בסנהדרין: בפירוש המשניות פרק ו' משנה ד'. והאריך שם

עיונים

ובזאת הבחינה בחן רוב המצות וכו': הרמב"ם הניח יסוד (ראה עמ' נב) שאיסורי התורה הינם מטעם הרחקת האדם מהמיצוה. ולכאורה צריך לומר שאין זה כל טעם המצוות, דהרי מצינו עוד טעמים למצוות, ולכן דוחק לומר שרק זה טעם כל האיסורים.

גם בספר מורה נבוכים מצינו שמביא הרמב"ם טעמים אחרים לאיסורי תורה. נביא כמה מקומות שמזכיר טעם זה או טעמים אחרים. בחלק שלישי פרק ל"ט כותב שענין תרומה ומעשר הוא בגלל שאין לשבט לוי חלק ונחלה, כדי שיוכלו להיות פנויים לעבודת ה' וידיעת התורה.

וְנָאֲלַת הַדָּם, בְּאִמְרוֹ: לֹא תִקֵּם וְלֹא תִטָּר (ויקרא יט, יח), עֶזְבַּת תִּעְזֹב
(שמות כג, ה), הָקֵם תִּקְיָם עִמּוֹ (דברים כג, ז), עַד שִׁיחַלֵּשׁ כַּח הַפֶּעַם וְהָרָגוֹ.
וְכֵן: הָשֵׁב תְּשִׁיבֵם (סס א), עַד שֶׁתִּסּוֹר תִּכְוֶנֶת הַכִּילוֹת. וְכֵן: מִפְּנֵי
שִׁיבָה תִּקְוָם וְהִדְרָתָ פְּנֵי זָקֵן (ויקרא יט, לב), כִּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ
(שמות כ, יב), לֹא תִסּוֹר מִן הַדָּבָר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לָךְ וְגו' (דברים י, יא), עַד
שֶׁתִּסּוֹר תִּכְוֶנֶת הָעֲזוֹת וְתִגְיַע תִּכְוֶנֶת הַבִּשָּׁת. וְאַחֵר כֶּךָ הִרְחִיק מִן

ביאור

וגאולת הדם: יש בה ענין לאסור נקמת דם הנרצח בידי גואל הדם בהיותו בעיר מקלטו, והוא הנאמר בפרשת ערי מקלט (במדבר לה, דברים יט). והתירה התורה נקמתו בהיות הרוצח חוץ לעיר מקלטו. הקם תקים עמו: עזב תעזוב מיירי בפריקה והקם תקים בטעינה (ראה רש"י שם). ואומרים על כך חז"ל (ב"מ לב:) הגם שצער בעלי חיים דאורייתא אף על פי כן אוהב לפרוק [דיש צער לבהמה] ושונא

למען, מצוה בשונא כדי לכופ את יצרו. וכן השב תשיבם עד שתסור תכונת הכילות: צריך ביאור דהרי הוא רק מחזיר לשני מה שמגיע לו ולכן יש להבין במה תסור הכילות? [כדאי לציין מה שכותב הרמב"ם בספר מורה נבוכים ח"ג פרק מ', שעם היותה מידה מעולה בתיקון הענינים הוא גם כן ממה שתועלתו חוזרת חלילה, שאם לא יחזיר אבירת זולתו לא יחזירו לו אברתו וכו'].

עיונים

בנטע רבעי כותב שמלבד הטעם שזה עיקר ענין עבודה זרה, הוא כמו תרומה וחלה וכדומה לחזק את מידת הנדיבות ולמעט את תאות המאכל וקניית הממון. מצוות שהזכיר בהלכות ערכין וחרמים כולם הולכים על דרך הצדקות... יגיע לאדם מידת הנדיבות, ושיבוז האדם לממון לכבוד ה' ולא יקפוץ יד, כי רוב ההפסד הבא במדינות בין בני אדם אמנם הוא מפני חריצות על הממון, והרבות ממנו ורוב התאוה להוסיף נכסים וכבוד.

בענין מאכלות אסורות כותב הרמב"ם (בפרק מ"ז) באיסור אכילת דם, שהוא לעקור מין ממני עבודה זרה והיא עבודת השדים (ועיין רמב"ן עה"ת ויקרא יט, כו) מה שכתב לפרש כך על דרך הפשט). וכתב עוד (בפרק מ"ח): וכבר בארנו... ובפירוש אבות (בפרקנו) תועלת זה הכל ביאור גמור בדברים רחבים מאוד, ועוד נוסיף עליו ביאור בזכרון פרטי המצוות, ואומר שכל מה שאסרתו התורה עלינו מן המאכלים מזונם מגונה, ואין בכל מה שנאסר עלינו מה שיספק שאין היזק בו... ורוב מה שאסרתו התורה לרוב לכלוכו ומזונו בדברים הנמאסים, ע"כ. על נדרים כותב הרמב"ם שהוא סייג לפרישות להרגיל לקנות מידת ההסתפקות.

במצוות שבספר נשים ואיסורי ביאה כותב (בפרק מ"ט) דצריך אדם לאוהבים כל ימיו. זאת האהבה נמצאת בבנים ובקרובים, וכדי לבנות חיי משפחה צריך לשמור על הייחוס, ולכן גם נאסרה הקדשה, היות הנולד ממנה נכרי לבני אדם כולם, לא ידע לעצמו קרוב ולא יכירוהו אחד מקרוביו, וזה הרע שבענינים לו ולאביו. וענין אחר גדול בטעם איסור קדשה, והוא מניעת רוב תאות המשגל וכו' [זה הטעם שביאר לפנינו], ע"כ.

רואים אנו בעליל שמלבד הטעם שכתב הרמב"ם (לעיל עמ' נב): שהתורה לא אסרה מה שאסרה ולא צויתה מה שצויתה, אלא מפני זאת הסיבה, רצוני לומר כדי שנתרחק מן הצד האחד וכו', ישנם לפיו עוד טעמים למצוות התורה. ומדוייק כך גם ממה שציטטנו מדבריו בפרק מ"ח: ועוד נוסיף עליו ביאור בזכרון פרטי המצוות.

הקצצה האחרון, רצוני לומר רב הבשת, ואמר: הוכח תוכיח את עמיתך (ויקרא יט, יז), לא תגורו מפני איש (דברים ח, יז), עד שיסור רב הבשת גם כן וישאר בדרך האמצעי. וכשיבא האיש הסכל בלא ספק וישתדל להוסיף על אלו הדברים, כמו שיאסר המאכל והמשתה, מוסף על מה שנאסר מן המאכלות, או יאסר הזווג יותר על מה שנאסר מן הבעילות, ויתן כל ממונו לעניים או להקדש, מוסף על מה שבתורה על ההקדשות ועל הצדקות ועל הערכים, יהיה עושה מעשה הרעים והוא לא ידע, ויגיע אל הקצצה האחר ויצא מן המצוה לגמרי. ולחכמים בזה הענין דבר, לא שמעתי כלל

ביאור

מחטא ויזכרנו אהבת הבורא יותר מתענית אחד בכל שבוע, עכ"ל.

ויתן כל ממונו לעניים או להקדש מוסף על מה שבתורה על ההקדשות ועל הצדקות ועל הערכים: נשאלת השאלה: היכן כתוב בתורה שיעור כמה מותר להקדיש או לתת לצדקה. דהרי השיעור שקבעה התורה בערכין, הוא לפי האדם שהעריכו אותו, ופשוט שאין להוסיף על הסכום שערכו נקוב בתורה. אולם הרי רשאי לומר על כמה אנשים בבת אחת: "ערכם עלי", ואם כן שוב לא מצינו בתורה שיעור עד כמה רשאי האדם לתת לצדקה. ונראה שכוונתו לדברי הגמרא (ערכין כח.): מכל אשר לו (ויקרא כז, כח) ולא כל אשר לו, שלא יחרים את כל נכסיו. הרמב"ם למד שהתורה מלמדת אותנו דרך נכונה, שישאיר האדם לעצמו כדי צרכו לבל יצטרך לבריות. והחכמים קבעו לנו את השיעור שמותר לפזר לעניים ולצדקה, כמו שכתוב בגמרא (כתובות נ. וראה עוד בערכין כח.): א"ר אילעא באושא התקינן המבזבז [לעניים, רש"י] אל יבזבז יותר

כמו שיאסר המאכל והמשתה: ידועים דברי הראב"ד שבמקום לצום, עדיף לשייר מעט ממאכלו בסוף ארוחתו, והיא נקראת תענית הראב"ד. ראה בספר בעלי הנפש להראב"ד (שער הקדושה) שמסביר שחייב האדם לעשות גדר לעצמו ולא להגרר אחרי תאוותו. בתוך דבריו כותב: ואני רואה הגדר הגדול והשמור והמעולה והדרך הטוב להכניע היצר, הוא רעבון הנפש ממיעוט הנאותיה ותענוגיה במאכל ובמשתה... והמאכל המעט שיאכל יהא מתוקן ומתובל יפה... ולעולם יניח מעט מכדי צרכו ומהשלמת תאוותו וכו', ע"כ.

רבינו יונה ביסוד התשובה מביא את יסוד הראב"ד, ומוסיף הסבר בשמו כמה שנוגע לעניינינו, וכותב: אמר ר' אברהם ב"ר דוד זכרנו לברכה, שהיה מחסידי עולם, הגדר הגדול המופלא מניעת המאכלות. וכך פירש דבריו, אל יניח לגמרי שלא יאכל בשר ולא ישתה יין כי דייך מה שאסרה תורה, אך בעת מאכלו לפניו ועודנו תאב לאכול ממנו יניח לכבוד הבורא מתאוותו ואל יאכל כדי תאוותו. ודבר זה ימנענו

יותר נפלא ממנו, והוא בגמרא דבני מערבא בפרק התשיעי מנדרים, דבר בגנות המקבליים על עצמם שבועות ונדרים עד שישארו כעין אסורים. אמרו שם בזה הלשון: אמר רב אידי בשם רבי יצחק לא ריך במה שאסרה תורה, אלא שאתה אוסר עליך דברים אחרים, וזה הענין שזכרנו בשוה בלא תוספת ובלא הסרון.

הנה התבאר לך מכל מה שזכרנו בזה הפרק, שצריך לכוון אל הפעולות הממצעות, ושל לא יצא מהן אל קצה מן הקצוות, אלא על צד הרפואות, ולעמד בנגדו בהפך. כמו שהאדם היודע במלאכת הרפואות, כשיראה מזגו שנשתנה מעט שנוי, לא ישכח ולא יניח החלי להתחזק עד שיצטרך אל רפואה חזקה בתכלית, וכשידע שאבר מאבריו חלוש ישמרו תמיד, ויתרחק מדברים המזיקים לו ויכוון למה שיועיל, עד שיבריא האבר ההוא או עד שלא יוסיף חלשה, בן האדם השלם צריך לו שיזכר מדותיו תמיד, וישקל פעולותיו ויבחן תכונות נפשו יום יום. וכל מה שיראה נפשו נוטה לצד קצה מן הקצוות, ימהר ברפואה ולא יניח התכונה

ביאור

מחומש שמא יצטרך לבריות. ומעשה באחד שביקש לבזבז יותר מחומש ולא

הניחו לו חבירו וכו', ע"כ. כך גם מדויק בדברי הרמב"ם הלכות ערכין וחרמין (פ"ח ה"ג, הבאנו דבריו לעיל עמ' לו).

בגמרא דבני מערבא: ירושלמי נדרים פ"ט ה"א.

כעין אסורים: פירוש, כבולים.

בשוה: בדיוק.

וזה הענין שזכרנו: בהלכות דעות (פ"ג ה"א) מוסיף: ועל כל הדברים האלו וכיוצא בהן ציוה שלמה ואמר: אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר, למה תשומם (קהלת ז, טז).

כמו שהאדם היודע וכו': הרמב"ם מזכיר נקודה נוספת, שלא כדאי לחכות עד

שהחולי יתגבר עליו, כי אז יגדל הקושי לרפאו, וכך הוא הדבר גם במידות.

ויבחן תכונות נפשו יום יום: כאן מודגשת חשיבות עבודה זו, שכל יום צריך להיות עסוק בחשבון הנפש של המידות.

בן האדם השלם צריך לו שיזכור מידותיו תמיד, וישקול פעולותיו ויבחן תכונות נפשו יום יום וכו': כדאי להזכיר את מה שכתוב בספר עלי שור (ח"א עמ' פח): יסוד החינוך המוסרי אינו בשמיעת שיחות וקריאת מאמרים, אלא בקביעות יום יומית המיועדת "לבחון תכונות נפשו יום יום" (לשונו של הרמב"ם לפנינו), על ידי לימוד ספרי מוסר יום יום ברציפות, בעיון ובחזרה תמידית, כמשפט לימוד התורה... וחשבון נפש, ע"כ.

הָרָעָה לְהִתְחַזֵּק בְּשָׁנוֹתָו מַעֲשֶׂה רָע, כְּמוֹ שֶׁזָּכְרָנוּ. וְכֵן יֵשִׁים לְנֶגֶד עֵינָיו הַמִּדּוֹת הַפְּחוּתוֹת אֲשֶׁר לוֹ וַיִּשְׁתַּדֵּל לְרַפְּאוֹתָם תָּמִיד, כְּמוֹ שֶׁזָּכְרָנוּ, שְׂאִי אֶפְשָׁר לְאָדָם מִבְּלֹתֵי חֶסֶד. שֶׁהַפִּילוֹסוֹפִים כָּבֵר אָמְרוּ: כָּבֵד הוּא וְרַחוּק שִׁימָצָא מִי שֶׁהוּא בְּטָבַע לְמַעֲלוֹת כָּלָן, רָצָה לוֹמַר לְמַעֲלוֹת הַמִּדּוֹת וּלְמַעֲלוֹת הַשִּׁבְלִיּוֹת, מִזְּמָן וּמוֹכֵן. אֲבָל בְּסִפְרֵי הַנְּבִיאִים נִמְצָא זֶה בָּהֶם הִרְבֵּה. אָמַר: הֵן בַּעֲבָדָיו לֹא יֵאֱמִין וּבְמַלְאָכָיו יֵשִׁים תְּהִלָּה (חיו"ג, ז, יח), וְמָה יִצְדֵּק אֲנוּשׁ עִם אֵל, וְמָה יִזְכֶּה יְלֹד אִשָּׁה (ס"ס נ"ה, ז). וּשְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשְּׁלוֹם אָמַר סֵתָם: כִּי אָדָם אֵין צָדִיק בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טוֹב וְלֹא יִחָטָא (קהלת ז, ט). וְאַתָּה יוֹדֵעַ שֶׁאֲדוֹן הָרָאשׁוֹנִים וְהָאַחֲרוֹנִים מַעֲשֶׂה רַבָּנוּ עָלָיו הַשְּׁלוֹם, כָּבֵד אָמַר אֱלֹוֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ: יַעַן לֹא הֶאֱמַנְתָּם בִּי לְהַקְדִּישֵׁנִי לְעֵינֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (נמדר כ, יט), עַל אֲשֶׁר מְרִיתָם אֶת פִּי לִמִּי מְרִיבָה (ס"ס, נ"ז), עַל אֲשֶׁר לֹא קִדַּשְׁתָּם אוֹתִי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (דברים נ"ב, נ"א). וְחָטָאוּ עָלָיו

ביאור

כְּמוֹ שֶׁזָּכְרָנוּ: שְׁבַחֲשֵׁנוֹת הַמִּידָה פַּעַמִּים רַבּוֹת הִיא נַעֲשִׂית קִנּוּן אֲצִלוֹ.

כָּבֵד הוּא וְרַחוּק: קֶשֶׁה הוּא וְנָדִיר.

הֵן בַּעֲבָדָיו לֹא יֵאֱמִין וּבְמַלְאָכָיו יֵשִׁים תְּהִלָּה: פִּירֵשׁ רַש"י: רַעֲבָדָיו הֵם הַצַּדִּיקִים. בַּעֲבָדָיו לֹא יֵאֱמִין שֶׁלֹּא יִחָטָאוּ לוֹ וְכו'. וּבַפֶּסוּק שֶׁלֹּאֲחֵר מִכֵּן נֹאמַר: אֵף שׁוֹכְנֵי בְּתֵי חוֹמֵר אֲשֶׁר בַּעֲפֹר יִסּוּדָם. וּמִפֶּרֶשׁ רַש"י: אֵף, כָּל שׁוֹכְנֵי שׁוֹכְנֵי בְּתֵי חוֹמֵר [פִּירוּשׁ, ק"ו הַדְרִים בְּבְתֵי חוֹמֵר, פְּשׁוּטִי עִם] אֲשֶׁר בַּעֲפֹר יִסּוּדָם, קִבְּרָם, ע"כ.

הָאֵבֶן עֲזָרָא מֵבִיא פֶשֶׁט זֶה וְכוּתָב: וְהַנִּבּוֹן בַּעֲיֵנִי שֶׁעַבְדָּיו וּמַלְאָכָיו הֵם הָעֲלִיּוֹנִים [הַמַּלְאָכִים] שֶׁאֵין לָהֶם גִּשְׁם, וְאֵף שׁוֹכְנֵי בְּתֵי חוֹמֵר הֵם הַגּוֹפּוֹת שִׁיִּסּוּדָם בַּעֲפֹר [דָּאָם לֹא יֵאֱמִין בַּמַּלְאָכִים, כָּל שׁוֹכְנֵי שֶׁלֹּא יֵאֱמִין בְּאֲנָשִׁים שֶׁהֵם בַּעֲלֵי חוֹמֵר].

נִרְאָה שֶׁהַרַמְבַּ"ם בִּיָּאָר אֶת הַפֶּסוּק שֶׁעַבְדָּיו

הֵם בְּנֵי אָדָם, וְהֵבִיא מִכָּאן רֹאיהַ שֶׁקֶשָׁה לְמַצּוֹא אָדָם שֶׁהוּא בְּטָבַע בְּשִׁלְיֻמוֹת בְּכָל הַמִּידוֹת. וַיֵּשׁ לְצִיּוֹן שְׁבַסְפֵּר מוֹרָה נְבוּכִים (חֶלֶק שְׁלִישִׁי, סוֹף פֶּרֶק י"ג) מִפֶּרֶשׁ הַרַמְבַּ"ם פֶּסוּק זֶה עַל מַלְאָכֵי מַעֲלָה, וְכֵךְ הוּא כּוֹתֵב: וְדַע שֶׁעַבְדָּיו הֵנָּא מֵרָבָה הַפֶּסוּק אֵינוֹ מִמֵּין אָדָם כָּלָל, וְרֹאיהַ זֶה אָמְרוּ: אֵף שׁוֹכְנֵי בְּתֵי חוֹמֵר [שֶׁהַזְכִּיר אֲנָשִׁים בַּפֶּסוּק הַבָּא]. וְדַע שֶׁעַבְדָּיו הַנִּזְכָּרִים בְּזֶה הַפֶּסוּק הֵם הַמַּלְאָכִים. וּבְמַלְאָכָיו הַרְמוֹז אֵלֵיהֶם בְּזֶה הַפֶּסוּק הֵם הַגִּלְגָּלִים כֹּלָא סַפֵּק וְכו', ע"כ.

וְאַתָּה יוֹדֵעַ וְכו': בְּדַבְּרָיו בָּא לְבַאֵר שֶׁאֲפִילוֹ מַעֲשֶׂה רַבִּינוּ שֶׁהִיָּה מוֹכֵן לְכָל הַמַּעֲלוֹת, אֵף עַל פִּי כֵן נִמְצָא אֲצִלוֹ חֶסֶד כֹּלֶשׁהוּא שֶׁל מִידָה – כִּי אָדָם אֵין צָדִיק בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טוֹב וְלֹא יִחָטָא.

שֶׁאֲדוֹן הָרָאשׁוֹנִים וְכו': פִּירוּשׁ, שֶׁמַּעֲשֶׂה רַבִּינוּ אֲדוֹן עַל כּוֹלָנוּ – מֵהָרָאשׁוֹנִים וְעַד לְדוֹר שִׁלְנוּ.

השָׁלוֹם הוּא שְׁנֵטָה לְצַד אֶחָד מִן הַקְצוּוֹת מִמַּעַלֶּת הַמִּדּוֹת, וְהִיא הַסְּבִלָּנוֹת. בְּאִשֶּׁר נָטָה לְצַד הַרְגָּזוֹת, בְּאִמְרוֹ: שְׁמָעוּ נָא הַמְּרִים (במדבר כ, י), דִּקְדָּק עָלָיו הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שִׁיְהִי אָדָם כְּמוֹהוּ כּוֹעֵם לִפְנֵי עֲדַת יִשְׂרָאֵל בְּמָקוֹם שְׂאִין רְאוּי בּוֹ הַכַּעַס. וְכִיּוֹצֵא בָּזֶה בְּדִין הָאִישׁ הַהוּא – חִלּוֹל הַשֵּׁם הוּא, מִפְּנֵי שְׁמַתְנוּעוֹתָיו וּמִדְּבָרָיו בָּלֵם לַמִּדִּים, וְהָיוּ מְקוּיִם לְהַגִּיעַ בָּהֶם אֶל הַצִּלְחַת הָעוֹלָם הַזֶּה וְהָעוֹלָם הַבָּא, וְאִיךְ יִרְאֶה בּוֹ הַכַּעַס וְהוּא מַפְעֵלוֹת הָרַע, כְּמוֹ שֶׁבְּאִרְנוּ, וְלֹא יָבֹא כִּי אִם מִתְכוּנוֹת רָעוֹת מִתְכוּנוֹת הַנֶּפֶשׁ. אֲבָל אָמְרוּ בְּעֵנֶיךָ: מְרִיתָם אֶת פִּי, הוּא כְּמוֹ שֶׁבְּאִר, וְהוּא שְׁלֹא הָיָה מְדַבֵּר עִם סְכָלִים וְלֹא עִם מִי שְׂאִין לוֹ מַעֲלָה, אֲבָל עִם אֲנָשִׁים שֶׁהַקְטָנִים שֶׁבְּנִשְׁיָהֶם הִיָּתָה כִּיחֻקָּאֵל בֶּן בּוּזִי, כְּמוֹ שֶׁזָּכְרוּ הַחֲכָמִים, וְכָל מֶה שִׁיאָמַר אוֹ יַעֲשֶׂה יִבְחָנוּהוּ. וְכִּבְאִשֶּׁר רְאוּהוּ שְׁכַעַס, אָמְרוּ שֶׁהוּא עָלָיו הַשָּׁלוֹם וְדָאִי אֵין לוֹ פְּחִיתוֹת מִדָּה, וְלֹא שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ שֶׁהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ כָּעַס עָלֵינוּ בְּבִקְשַׁת הַמִּים וְשֶׁאֲנַחְנוּ הַכַּעֲסָנוּהוּ יִתְבָּרַךְ, לֹא הָיָה כּוֹעֵם. וְאָנוּ לֹא מְצִינוּ שֶׁהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ כָּעַס בְּדִבְרוֹ אֵלָיו בָּזֶה הָעֵנֶיךָ, אֲבָל אָמַר קַח אֶת הַמִּטָּה וְהַקֶּהֱלֵךְ אֶת הָעֵדָה וְגו' (במדבר כ, ח).

וְהִנֵּה יֵצְאוּ מִכּוֹנֶת הַשַּׁעַר, אֲבָל הַתְּרַנּוֹ סֶפֶק מִסְּפָקֵי הַתּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ דְּבָרִים רַבִּים, וְנִשְׁאָל פְּעָמִים רַבּוֹת אֵיזָה חֲטָא

ביאור

וכיוצא בזה בדִּין האִישׁ הַהוּא חִלּוֹל ה':
הכשלוֹן של משה הִיָּה בְּמִידַת הַסְּבִלָּנוֹת –
כַּעַס, אֲבָל הַחֲטָא הִיָּה בְּחִלּוֹל ה'. וְזֶהוּ מֶה

וְאָנוּ לֹא מְצִינוּ שֶׁהַשֵּׁם כָּעַס: נִמְצָא
שֶׁהַחִלּוֹל ה' הִיָּה מִכָּךְ שֶׁהִבִּינוּ שֶׁהַקְּב"ה
כּוֹעֵם עַל בִּקְשַׁת הַמִּים. וְאִם הַקְּב"ה לֹא
כָּעַס, סִימָן הוּא שֶׁלֹּא הִגִּיעַ לְכַעֵס עֲלֵיהֶם
וְאִינוּ רְאוּיִם הַכַּעַס, וְאִם כֵּן יֵשׁ כֹּאֵן חִלּוֹל ה'.

שֶׁלֹּא הִיָּה מְדַבֵּר [מִשֶּׁהָ] עִם סְכָלִים: מִשֶּׁהָ
דִּבֶּר עִם פְּקָחִים, וְהֵם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, שְׁנִיּוֹ
לְרֹדֶת לְעוֹמֵק סִיבַת הַכַּעַס שְׁלוֹ.

שֶׁהַקְטָנָה שֶׁבְּנִשְׁיָהֶם: כְּמוֹ שֶׁחֲזו"ל אוֹמְרִים
(מְכִילֵת בְּשַׁלַּח פֶּרֶשָׁה ט"ו): רֹאֲתָה שִׁפְחָה

שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ דְּבָרִים רַבִּים: רֹאֲהָ שֵׁם (במדבר
כ, ח) בְּפִירוּשׁ רִש"י, אֲבָן עֲזָרָא, רַמְבַּ"ן,
סְפֹרֶנוּ, סֵפֶר הָעִיקָרִים (מֵאֵמֶר רַבִּיעִי פֶּרֶק

חָטָא, וְרָאָה מָה שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ וּמָה שֶׁאֶמְרָנוּ בּוֹ אֲנַחְנוּ, וְהֶאֱמַת
תַּעֲשֶׂה דְרָכָה.

וְאָשׁוּב אֶל כּוֹנְנִי, כִּי כָשִׁיחָהּ הָאָדָם שׁוֹקֵל פְּעֻלוֹתָיו תָּמִיד וּמְכוּן
אֶל אֲמָצְעוֹתָם, יִהְיֶה בְּמִדְרָגָה עֲלִיוֹנָה מִמִּדְרָגַת בְּנֵי אָדָם.
וְזֶה יִתְקַרֵּב אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְיִשְׁיג אֶל טוֹבוֹ, וְזֶה הַדֶּרֶךְ הַשְּׁלָם
שֶׁבְּדִרְכֵי הָעֲבוּדָה. וּכְבָר זָכְרוּ הַחֲכָמִים זְכוּרֹנָם לְבִרְכָה זֶה הָעֲנִיָּן,
וּכְתָבוּ עָלָיו וְאָמְרוּ: כָּל הַשֵּׁם אֲרַחֲוֶתִיו וּמִשְׁנֵית בָּהֶם, זֹכָה וְרוֹאֶה
בִּישׁוּעָתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר: וְשֵׁם דֶּרֶךְ אֲרָאֵנוּ בִּישַׁע
אֱלֹהִים (תהלים נ, כג), אֵל תִּקְרִי וְשֵׁם, אֵלֶּא וְשֵׁם. וְהַשִּׁימָה הוּא הַשְּׁעוֹר

ביאור

(במ"ר יט, ט)... מיד הקפיד כנגדן והכהו
פעמים וכו'. אמר משה רבינו אני הקפדתי,
אהרן מה חטא וכו', ע"כ. הרי מבואר
שהחטא היה בשביל הכעס. וראה עוד
ברש"י (במדבר לא, כא) בשם הספרי: ויאמר
אלעזר הכהן וגו', לפי שבא משה לכלל כעס
בא לכלל טעות... וכן אתה מוצא בשמיני
למילואים... וכן בשמעו נא המורים, ויך את
הסלע, על ידי הכעס טעה, ע"כ.

וישיג אל טובו: הטבת השי"ת, וכמו
שמבואר בחז"ל שמביא בהמשך: זוכה
ורואה בישועתו של הקב"ה [יש עוד
נוסחאות: וישיג את רצונו, או: וישיג מה
שאצלו (ראה תרגומים)].

הדרך השלם: הדרך המעולה.

ואמרו: סוטה ה:

וְהַשִּׁימָה: השומא, לשער ולהעריך את
המעשים. מבואר בדבריו דצריך "דעת"
כדי לקבוע וללכת בדרך האמצעית,
ושיהיה האדם שוקל פעולותיו תמיד. וכך
מדגיש בדבריו בריש הפרק הבא: צריך
לאדם שישעבד כוחות נפשו כולם לפי

כב) ואור החיים ביאורים רבים על חטא זה
נועין עוד בספר משך חכמה (שם)].

הרמב"ן (שם תחילת פרק כ) מביא גם את
פירוש הרמב"ם ומקשה דבפסוק מדויק
שהחסרון היה באמונה: "יען לא האמנתם
בי". ועוד, הרי כתוב "מריתם את פי",
שעברו על דברו. ומאריך שם הרמב"ן
להקשות עוד כמה קושיות. וגם השיג על מה
שכתב הרמב"ם שלא מצינו שהקב"ה כעס
עליהם, והרי דוד המלך אומר (תהלים קו,
לב): ויקציפו [בני ישראל את ה'] על מי
מריבה וירע למשה בעבורם. הריטב"א
בספר הזכרון מתרץ שאולי דעת הרמב"ם
שהקציפו מכוון למשה. רק שצריך עיון,
שהרי הפרק מדבר שם על בני ישראל.
[הריטב"א שם מאריך ליישב את קושיות
הרמב"ן על הרמב"ם, ומסיים: כל זה כתבתי
להתנצלות הרב המורה ז"ל, ידעתי כי קבלת
רבינו הרמב"ן ז"ל בענין החטא קבלה
אמיתית ואין להרהר אחריה, אך שבעים
פנים לתורה והכל דברי אלוקים חיים, ע"כ].

אמנם מצאנו מפורש בחז"ל כדברי הרמב"ם,
שהטענה היתה על הכעס. דחז"ל אומרים

וְהִסְבֵּרָא. זֶה הָעֲנִין אֲשֶׁר פִּירְשָׁנוּ בְּזֶה הַפֶּרֶק כָּלּוּ בְּשֵׁוּה, וְזֶהוּ שְׁעוֹר מֶה שְׂרָאִינוּהוּ שְׁצָרִיד בְּזֶה הָעֲנִין.

ביאור

הדעת וכו', ע"כ. וזה כמו שכתבנו (לעיל) קורא לאנשים ההולכים בדרך זו, חכמים: עמ' מא), שעבודת המידות תלויה בעיקר "כל אדם שדעותיו דעות בינונית ממוצעות בדעת. נקרא חכם", דחכמה היא לשקול את עוד סמך לזה, דהרמב"ם בריש הל' דעות המעשים ולכוון אותם לדרך האמצעית.

עיונים

זה הענין אשר פירשנו בזה הפרק: בפרק זה מבואר שצריך האדם ללכת תמיד בדרך הממוצעת, וכך בכל מידה ומידה בלי יוצא מן הכלל. בדוגמאות שמביא הרמב"ם מוזכר: "זה הענוה ממוצעת בין הגאווה ובין שפלות הרוח". וכלל הוא בכל המידות שלהגיע לאחד הקצוות הוא: "פחיתות מפחיתות המידות". בריש הלכות דעות כשמבאר יסוד זה כותב הרמב"ם: הדרך הישרה היא מידה בינונית שבכל דעה ודעה [כוונתו למידות. ראה בספר עלי שור ח"ב עמ' קמד שמבאר מדוע הרמב"ם קורא למידות בשם דעות] מכל הדעות שיש לו לאדם [וזה כולל גם גאווה וכעס שהזכיר בהל' א']].

וממשיך הרמב"ם: כיצד [לכוון את המידות בדרך אמצעית], לא יהא בעל חימה נוח לכעוס, ולא כמת שאינו מרגיש, אלא בינוני. לא יכעס אלא על דבר גדול שראוי לכעוס וכו', ע"כ. כך גם נהגו החסידים מלבד הרחקה מועטת, כמו שכתב לעיל (עמ' מו): אך היו נוטים מעט לצד היתר או החסר, על דרך הסייג והשמירה, רצוני לומר על דרך משל, שהיו נוטים וכו'. ומן הענוה לצד שפלות הרוח מעט, וכן בשאר המידות, ע"כ. ואם כן יש להבין מה שכתב הרמב"ם (שם פ"א ה"ה): מי שיתרחק מגובה לב עד הקצה האחרון ויהיה שפל רוח ביותר, נקרא חסיד, וזו היא מידת החסידות.

בדברי הרמב"ם שהבאנו מבואר, שדרך הישרה היא ללכת בכל המידות, כולל כעס וגאווה, בדרך האמצעית. וכך יוצא מדברי הרמב"ם כשמדבר על אלה שצריך ללכת בדרך הרפואה, וכך כותב (שם פ"ב ה"ב): וכיצד היא רפואתם, מי שהוא בעל חמה אומרים לו להנהיג עצמו שאם הוכה וקולל לא ירגיש כלל, וילך בדרך זו זמן מרובה עד שתיעקר החימה מלבו. ואם היה גבה לב ינהיג עצמו בבזיון הרבה... עד שיעקר גובה הלב ממנו ויחזור לדרך האמצעית, שהיא הדרך הטובה. ולכשיחזור לדרך האמצעית ילך בה כל ימיו וכו', ע"כ. הרי מפורש שהדרך הישרה, הדרך האמצעית היא הדרך הטובה גם לגבי המידות של גאווה וכעס.

לנוכח דברים אלו, יש להבין מה שכתב הרמב"ם בהמשך (שם ה"ג): ויש דעות שאסור לו לאדם לנהוג בהן בבינונית, אלא יתרחק מן הקצה האחד עד קצה האחר, והוא גובה לב, שאין דרך הטובה שיהיה אדם עניו בלבד, אלא שיהיה שפל רוח, ותהיה רוחו נמוכה למאד. ולפיכך נאמר במשה רבינו: עניו מאד, ולא נאמר עניו בלבד. ולפיכך ציוו חכמים: (אבות פ"ד משנה ד'): מאד מאד הוי שפל רוח. ועוד אמרו (סוטה ד'): שכל המגביה לבו כפר בעיקר וכו'. וכן, הכעס מידה רעה היא עד למאד וראוי לאדם להתרחק ממנה עד הקצה האחר, וילמד עצמו שלא יכעוס ואפילו על דבר שראוי לכעוס עליו וכו', ע"כ. הרי שבמידות אלה אסור ללכת בדרך האמצעית ואיסור זה הינו לכל אדם, לא רק לחסידים. ואם כן כיצד נבין איסור זה לעומת אזהרת הרמב"ם שלא להתקרב לאחד הקצוות, בכל מידה ומידה, כולל מידות אלו.

ראה בלחם משנה (פ"א הלכות ד-ה) שהוסיף להקשות, אם נטיה לצד אחד היא חולי, איך קורא לאדם הזה בשם חסיד. מה שאפשר לומר בזה דאם נטיה קצת לצד אחד כדרך החסידים, על צד ההרחקה, אין זה נחשב לחולי.

ראה מה שהלחם משנה מנסה לתרץ בדברי הרמב"ם, וצריך ביאור דמלשון הרמב"ם בפרקנו דגם משפלות הרוח צריך להתרחק וללכת בדרך האמצעית, שהיא הענוה, לא משמע כדבריו. וגם צריך עיון לדבריו מלשון הרמב"ם בהל' דעות.

לכאורה צריך לומר בדברי הרמב"ם שהדרך האמצעית היא הטובה בכל המידות, כולל גאווה וכעס. אלא שמצד גודל הסכנה להתקרב למידת הגאווה והכעס, חובה עלינו להתרחק מהן בתכלית הריחוק. מהלך זה מצאנו בפירושו למסכת אבות (פ"ד משנה ד) לענין גאווה וז"ל: כבר ביארנו וזכרנו בפרקים הקודמים (בשמונה פרקים) שהענוה היא ממעלות המידות, והיא ממוצעת בין הגאווה ושפלות הרוח וכו'. וכבר ביארנו בפרק הרביעי שאדם צריך לו שיטה מעט לאחד הקצוות עד שיעמוד באמצע המעשים על צד הסייג. אבל במידה הזאת לבדה בין שאר המידות, רוצה לומר בגאווה, לגודל חסרון זאת המידה אצל החסידים ודעתם בנזקה, רחקו ממנה עד קצה האחרון ונטו אל שפלות הרוח לגמרי, עד שלא ישאירו בנפשם מקום לגאווה כלל [ראה שם שמביא מה שנחשב שפלות הרוח לאחד מן החסידים החשובים, ובאותו יום שהגיע לזה שמה שמחה גדולה. וממשיך שם הרמב"ם לתאר את גודל הסכנה והאיסור במידת הגאווה].

אפשר לומר שזה גם המכוון בדבריו בהל' דעות: ויש דעות שאסור לו לאדם לנהוג בהן בבינוניות וכו', דזה מצד גודל הסכנה. שמעתי עוד לדייק דהרמב"ם מתאר קודם את החיוב מן התורה ללכת בדרך בינונית. דבפרק א' הלכה ה' כתב ומצווין אנו [מן התורה] ללכת בדרכים האלה וכו', שנאמר: והלכת בדרכיו (דברים כח, ט). כך למדו בפירוש מצוה זו, מה הוא חנון וכו', ע"כ. ושם מדבר על החיוב ללכת בכל המידות בדרך הממוצעת. אחר כך בפרק ב' מדבר על החיוב שנובע מצד חומרת המידה והסכנה הכרוכה בה. וכך כותב: ויש דעות שאסור לו לאדם לנהוג בהן בבינוניות... שאין הדרך הטובה שיהיה האדם עניו בלבד, אלא שיהיה שפל רוח ותהיה רוחו נמוכה מאד וכו', ולפיכך צו חכמים מאד מאד הוי שפל רוח (אבות פ"ד משנה ד') וכו'. וממשיך שם בענין הכעס: וכן הכעס דעה רעה היא עד למאד וראוי לאדם שיתרחק ממנה עד קצה האחר, וילמד עצמו שלא יכעוס ואפילו על דבר שראוי לכעוס עליו וכו'. [ואחרי שמאריך בגודל החסרון במידת הכעס כותב:] לפיכך צו חכמים להתרחק מן הכעס, שלא ירגיש אפילו לדברים המכעיסים וכו', ע"כ. הרי מכיון שראוי לאדם להתרחק ממידות אלה עד הקצה האחרון לכן ציו חכמים להתרחק מהן, ומצד זה כתב שיש דעות שאסור להנהיג בהן בדרך האמצעית.

[מה שעדיין צריך ביאור דהרמב"ם בפירוש המשנה (הנ"ל) כתב שהתרחקו עד קצה האחרון "במידה הזאת לבדה", במידת הגאווה ולא בכעס. ואילו בהל' דעות כתב שגם כעס הוא מהמידות שאסור ללכת בה בדרך האמצעית. עוד צריך ביאור דבהל' דעות כתב שכל אחד אסור ללכת בדרך האמצעית, ואילו בפירוש המשנה (הנ"ל) כתב: לגודל החסרון אצל החסידים ודעתם בנזקה רחקו ממנה עד קצה האחרון, שרק החסידים נהגו כך ואין זו הוראה לכולם. ועוד יש להעיר, דלפי מה שביאר הרמב"ם בפירוש המשנה (שם), מה שהזהיר התנא: מאד מאד הוי שפל רוח, הוא מצד העבודה, להבטיח שלא יתקרב אל הגאווה. ועל זה מביא מה שמשנה רבינו היה עניו מאד (ובמדבר יב, ג), נמצא לפי זה שמה שכתוב עליו עניו מאד אין זה מצד מעלתו, אלא מצד עבודתו].

פרק חמישי

בַּהֲשֵׁת־פֶּשַׁשׁ הָאָדָם בְּכַחוֹת הַנֶּפֶשׁ לְצַד תִּכְלִית אַחַת

צָרִיךְ לָאָדָם שִׁישְׁעֵבֶד בַּחוֹת נַפְשׁוֹ כָּלָם לְפִי הַדְּעָת, כָּפִי מָה שֶׁהִקְדַּמְנוּ בַּפֶּרֶק שֶׁלִּפְנֵי זֶה. וַיֵּשִׁים לְנֶגֶד עֵינָיו תָּמִיד תִּכְלִית אַחַת, וְהִיא הַשְּׁגַת הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ, כָּפִי יִכְלֹת הָאָדָם לְדַעַת אוֹתָהּ. וַיֵּשִׁים פְּעֻלוֹתָיו כָּלָן, תְּנוּעוֹתָיו וּמְנוחוֹתָיו וְכָל דְּבָרָיו מְבִיאים לְזוֹ הַתִּכְלִית, עַד שֶׁלֹּא יִהְיֶה בַּפְּעֻלוֹתָיו דָּבָר מִפְּעַל הַהֶבֶל, רְצוֹנִי לִזְמַר פְּעַל שֶׁלֹּא יָבִיא אֶל זֹאת הַתִּכְלִית. וְהַמְשָׁל בּוֹ, שִׁישְׁים הַכּוֹנֶה בְּאַכִּילָתוֹ וּבִשְׁתִּיתוֹ וּמִשְׁגָּלוֹ וּשְׁנָתוֹ וּיקִיצָתוֹ וּתְנוּעָתוֹ וּמְנוחָתוֹ,

ביאור

לפי הדעת: כעין זה מצינו בדברי חז"ל וראה עוד מה שכתבנו בסוף הפרק הקודם (בר"ר לד, י): צדיקים לבם ברשותם ורשעים (עמ' נט) שהעבודה להגיע לדרך האמצעית הם ברשות לבם. תלויה בדעת.

עיונים

וישים לנגד עיניו תמיד תכלית אחת והיא השגת ה' יתברך: הרמב"ם מדגיש ענין זה גם להלן (עמ' סג) וכותב: ותכלית הכוונה בבריאות גופו לקנות חכמה וכו', עד שישג וידע מהשם יתברך מה שאפשר לדעת, ע"כ. משמע שתכלית העבודה והמצוות היא השגת ה' ית'. וראה בהקדמת הרמב"ם לפירוש המשניות שמבאר שתכלית כל הבריאה היא עבור האדם. ותכלית האדם היא אחת בלבד ובשבילה נברא: לצייר בנפשו סודות המושכלות ולדעת האמיתות כפי מה שהן עליו וכו'. והנכבד שבמושכלות לצייר בנפשו אחדות הקב"ה וכל הנלוה לענין ההוא מהאלקיות.

בספר מורה נבוכים (חלק שלישי פ"ח) כותב הרמב"ם: וישים תכליתו, תכלית האדם מאשר הוא אדם, והוא ציור המושכלות לא זולת זה, אשר החזק והנכבד שבהן השגת ה' והמלאכים ושאר פעולותיו כפי היכולת. ואלו האנשים הם עם ה' תמיד והם אשר נאמר עליהם: "אלקים אתם ובני עליון כולכם" (תהלים פב, ו), וזהו המבוקש מן האדם, רוצה לומר שזאת היא תכליתו. וראה עוד שם (פרק נ"א) שמאריך בזה, ובתו"ד כותב: ודע שמעשה העבודות האלה כולם, כקריאת התורה והתפילה ועשיית המצוות, אין תכלית כוונתם רק להתלמד ולהתעסק במצוות הש"י ולהפנות מעסקי העולם, וכאילו אתה התעסקת בו יתעלה וביטלת מכל דבר זולתו [דאין תכלית כוונתם רק להפנות מעסקי העולם ולחשוב תמיד בו, פי' שם טוב], ע"כ. והיינו, דגם תכלית המצוות היא להגיע להשגת הבורא יתברך ואין במצוות עצמן שלימות הנפש. כך גם מפורש שם (פרק כז): וברור הוא כי שלימות זו האחרונה – שלימות הנפש, אין בה מעשים ולא מידות אלא היא השקפות בלבד וכו'. אחר השגת השלימות הראשונה – שלימות הגוף, אפשר להשיג השלימות האחרונה אשר היא יותר נעלה בלי ספק, והיא סיבת הנצחי ולא זולתה, ע"כ.

אולם מצאנו הסוברים שהמעשים והמצוות עצמם הם המקרבים את האדם לבוראו. וכך מצינו ברמב"ן בהשמטותיו לספר המצוות (מצות עשה טו): והודיענו המעשים הרצויים לפניו שבהם ננחל חיי העולם הבא, ע"כ (וראה עוד בספר כל כתבי הרמב"ן, מאמר תורת ה' תמימה, עמ' קמג, ובספר הכוזרי מאמר ראשון אות עט). וכך כותב הרמח"ל (דרך ה', ח"א, פ"ד, אות ד) שהבורא ית' קבע שיהא אותו הפועל הגופני והחומרי עצמו [בעשיית המצוות] פועל שלימות, ע"כ.

בְּבְרִיאוֹת גּוֹפוֹ לְבַד. וְהַכּוֹנֶה בְּבְרִיאוֹת גּוֹפוֹ, שֶׁתִּמְצָא הַנֶּפֶשׁ בָּלִים
בְּרִיאים וְשִׁלְמִים לְקִנּוֹת הַחֲכָמוֹת, וְקִנּוֹת מַעֲלוֹת הַמִּדּוֹת וּמַעֲלוֹת
הַשְּׂכָלִיּוֹת, עַד שִׁיִּגִיעַ לַתְּכֵלִית הַהִיא.

וְעַל זֶה הִתְקַשׁ לֹא תִהְיֶה אִזּוֹ כּוֹנֶנֶת אֶל הַהִנָּאָה לְבַד, עַד שִׁיִּבְחַר מִן
הַמְּזִיז וְהַמְשִׁתָּה הָעֶרֶב, וְכֵן בְּשָׂאֵר הַהִנָּהוּת, אֲבָל יָכוֹן אֶל
הַמּוֹעִיל. וְכִשְׁיִזְדַּמֵּן שִׁיִּהְיֶה עֶרֶב – יִהְיֶה, וְכִשְׁיִזְדַּמֵּן שִׁיִּהְיֶה בְּלִתִּי
עֶרֶב – יִהְיֶה. אוֹ יָכוֹן אֶל הָעֶרֶב עַל דֶּרֶךְ חֲכָמַת הָרְפוּאָה, כְּמִי
שֶׁחָלְשָׁה תְּאֵאוֹתוֹ לְמֵאֲכָל, יַעֲרָה בְּמִזְוֹנוֹת הַמִּתְבָּלִים הָעֶרְבִים שֶׁנֶּפֶשׁ
הָאָדָם מִתְאֵוָה לָהֶם. וְכֵן מִי שֶׁהִתְעוֹרָרָה עָלָיו מָרָה שְׁחָרָה, יִסִּירָהּ
בְּשִׁמְיעַת הַנִּיגוֹנִים וּבְמִינֵי זֶמֶר, וּבְטִיּוֹל הַנְּנוֹת וּבְבִנְיָנִים הַנָּאִים
וְחִבְרַת הַצּוּרוֹת הַיְּפוֹת, וְכִיּוֹצֵא בָּהֶם מִמָּה שִׁירְחִיב הַנֶּפֶשׁ, וְיִסִּיר
חֲלִי הַמָּרָה הַשְּׁחָרָה מִמֶּנּוּ. וְהַכּוֹנֶה בְּכָל זֶה שִׁיִּבְרִיא גּוֹפוֹ. וְתֵכֵלִית
הַכּוֹנֶה בְּבְרִיאוֹת גּוֹפוֹ, לְקִנּוֹת חֲכָמָה. וְכֵן כְּשִׁיתְעַסֵּק לְקִנּוֹת מָמוֹן,

ביאור

אליעזר הגדול, שלא היה מכוין להנאה לבד.
מרה שחורה: עצבות ודכאון.

יסירה בשמיעת הניגונים: כמו שמצאנו
אצל שאול המלך (שמואל א' טו, טו-כג):
ויאמרו עבדי שאול אליו, יבקשו איש יודע
מנגן בכינור, והיה בהיות עליך רוח אלקים
רעה וגנן בידו וטוב לך וגו'. והיה בהיות רוח
אלקים אל שאול ולקח דוד את הכנור וגנן
בידו וַיָּרוּחַ לְשָׁאוֹל וטוב לו, וסרה מעליו רוח
הרעה.

ובטיול הננות: שמעתי בזה דבר נפלא דוח
מה שעשה אחשוורוש כשחמתו בערה בו:
”והמלך קם בחמתו ממשטה היין אל גנת
הביתן וגו'” (אסתר ז, ז).

ממה שירחיב הנפש: כמו שמצינו בחז”ל
(ברכות נז:): שלשה מרחיבין דעתו של אדם.
אלו הן, דירה נאה, אשה נאה וכלים נאים.

והכונה בבריאות גופו וכו': לשון הרמב”ם
ריש פ”ד מהל' דעות: הואיל והיות הגוף
בריא ושלם מדרכי ה' הוא, שהרי אי אפשר
שיבין או ידע דבר מידיעת הבורא והוא
חולה וכו', ע”כ.

עד שיגיע לתכלית ההיא: שהיא השגת ה'
יתברך וידיעתו.

לא תהיה אז כוונתו אל ההנאה לבד: לשון
השו”ע (או”ח סי' רל”א) דלא יכוון להנאתו
אלא לעבודת הבורא. מדבריו משמע שלא
יכוון כלל להנאתו. וראה בספר חובות
הלבבות שער הפרישות פרק ה'. לפנינו
מדויק ברמב”ם שלא יכוון עבור ההנאה
בלבד. וזה לשונו בהלכות דעות (פ”ג ה”ב):
לא ישים בלבו לעשות דברים האלו כדי
ליהנות בלבד. וכך מדויק גם ברמב”ן (אגרת
הקודש פרק ששי) בביאור הנהגת רבי

תהיה תכלית פונתו בקבוצו, שיוציאו במעלות ושימצאו לחושי גופו ולהמשיך מציאותו, עד שישיג וידע מהשם יתברך מה שאפשר לדעתו.

ועל זה ההקדש יש למלאכת הרפואות מבווא גדול מאד במעלות השכליות והמדות, ובידיעת השם יתברך, ובהגיע אל ההצלחה האמתית. ויהיה למודה ובקשתה עבודה מן העבודות הגדולות, ולא תהיה אז באריגה וכנגרות. כי בה נשער פעולותינו, וישובו פעולות אנושיות מביאות אל המעלות האמתיות. כי האדם שיבא ויאכל מזון ערב אל החך טוב הרית, שנפש אדם מתאווה לו והוא מזיק לו, ואפשר שיהיה סבה לחלי קשה או למיתת פתאם, זה ובהמות אצלי שוין. ואין זה פעל האדם מאשר הוא אדם בעל שכל, אמנם הוא פעל אדם מאשר הוא חי, נמשל בבהמות נדמו. ואמנם יהיה פעל אנושי, כשיאכל המועיל לבד. ופעמים יניח הערב ויאכל הנמאס, כפי בקשת המועיל, וזה פעל לפי הדעת, ובזה נבדל האדם בפעולותיו מזולתו. וכן כשיבעל כשיתאווה, מבלתי שישמר הנזק והתועלת, יש לו זה הפעל מאשר הוא בעל חי, לא מאשר הוא אדם.

ביאור

כי בה נשער פעולותינו: על ידי חכמה זו נוכל לכונן את פעולותינו ולדעת מה לעשות ומה לא לעשות.

נמשל בבהמות נדמו: כלשון הפסוק בתהלים מט, כא.

ובזה נבדל האדם בפעולותיו מזולתו: על ידי שאדם פועל לפי השכל ולא לפי התאווה, הרי הוא נבדל מבהמה. ועיין בספר מורה נבוכים (חלק שלישי פרק ח) שמאריך בענין זה וכותב: וצריך למי שבחר להיות אדם באמת, לא בהמה בתואר אדם ותמונתו, שישים כל השתדלותו לחסר כל צרכי החומר [באכילה ומידות רעות], ע"כ.

שיוציאו במעלות: בדברים נעלים.

ולהמשיך מציאותו: שימשיך לחיות.

ובהגיע: להביאו.

אל ההצלחה האמתית: ידיעת ה', שהיא חיי נצח ועוה"ב. וראה דברי הרמב"ם בפיהמ"ש בהקדמה לפרק חלק (סנהדרין פ"א) דבעולם הבא: נפשותינו משכילות מידעת הבורא ית', כמו שמשכילים הגופים העליונים [המלאכים] או יותר וכו'. ואמרו: ונהנים מזיו השכינה, רוצה לומר, שאותן הנשמות מתענגות במה שמשגיגות ויודעות מאמתת הבורא ית'.

וּאִפְשָׁר שֶׁתִּהְיֶה הַנִּהְנָתוֹ כְּלָה לְפִי הַמוֹעִיל, כְּמוֹ שֶׁזָכַרְנוּ, אֲלָא שְׂיָשִׁים הַתְּכֵלִית בְּרִיאוֹת גּוֹפוֹ וּשְׁלֵמוֹתוֹ מִהַחֲלִיִּים לְבַד, וְאִין זֶה חֲסִיד. כִּי כְּמוֹ שֶׁבָּחַר זֶה הַנָּאֵת הַבְּרִיאוֹת בְּחַר זֶה הָאֲחֵר הַנָּאֵת הַמֵּאֲכָל אוֹ הַנָּאֵת הַמִּשְׁגָּל, וְכָלֵם אֵין תְּכֵלִית אֲמִתִּית לַפְּעֻלוֹתָם. אֲבָל הַנִּכּוֹן, שְׂיָשִׁים תְּכֵלִית כָּל מָה שִׁיתְעַסֵּק בּוֹ בְּבְרִיאוֹת גּוֹפוֹ וְהַמִּשְׁךְ מְצִיאוֹתוֹ עַל הַשְּׁלֵמוֹת, כְּדִי שִׁשְׁאָרוֹ כְּלִי כַחוֹת נַפְשׁוֹ, אֲשֶׁר הֵם אֲבָרֵי הַגּוֹף, שְׁלֵמִים, וְתִתְעַסֵּק נַפְשׁוֹ מִבְּלִי מוֹנֵעַ, בְּמַעֲלוֹת הַמַּדּוֹת וּבְמַעֲלוֹת הַשְּׁכָלִיּוֹת. וְכֵן כָּל מָה שִׁשְׁלֵמָהּ מִן הַחֲכָמוֹת וּמִן הַדְּעוֹת שְׂיָשִׁיג, מָה שֶׁהוּא מֵהֵן דֶּרֶךְ לַתְּכֵלִית הִיא – אֵין בּוֹ דִּין וּדְבָרִים. וְמָה שֶׁאֵין בּוֹ תוֹעֵלַת בְּתֵכִלִית הִיא, כְּשֶׁאֵלֵת הַחֲשָׁבוֹן וְסֵפֶר הַחֲרוּטִים וְהַתְּחַבּוּלוֹת, וְלִהְרָבוֹת מִשְׁאָלוֹת אֶל הַנִּדְכָּה וּמִשִּׁיכַת הַמִּשְׁקָלִים, וְלִהְרַבָּה כִּיּוֹצָא בְּאֵלוֹ, תִּהְיֶה הַכּוֹנֶה בָּהֶם לְחֹדֶד הַשְּׁכָל וְלִהְרַגִּיל בַּח הַשְּׁכָלִי בְּדַרְכֵי הַמוֹפֵת, עַד שִׁיִּגִּיעַ לוֹ לְאָדָם קִנְיָן יָדִיעַת הַהֶקֶשׁ הַמוֹפְתִי מִזּוּלָתוֹ, וְיִהְיֶה לוֹ זֶה הַדֶּרֶךְ שְׂיָגִיעַ בּוֹ לִידִיעַת אֲמִתַּת מְצִיאוֹת הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ. וְכֵן בְּדַבְּרֵי הָאָדָם

ביאור

הַחֲכָמוֹת יִשְׁנָה תוֹעֵלַת לִפְתּוֹחַ כַּח הַשְּׁכָל. לְחֹדֶד הַשְּׁכָל וְלִהְרַגִּיל בַּח הַשְּׁכָלִי: הַרְמַב"ם הָאֵרִיךְ בְּסֵפֶר מוֹרָה נְבוּכִים (ח"א פל"ד) בַּעֲנִין הַתוֹעֵלַת שִׁישׁ לַחֲכָמָה הָאֱלֹקִית בְּלִימוֹד שֶׁאֵר הַחֲכָמוֹת. בְּתוֹךְ הַדְּבָרִים שֶׁם כָּתַב: וַיֵּשׁ עֲנִיִּים רַבִּים עֵינִיִּים, וְאֵף עַל פִּי שֶׁלֹא יִלְקַחוּ מֵהֶם הַקְּדָמוֹת לְזֹאת הַחֲכָמָה [וְהַחֲכָמָה הָאֱלֹקִית], אֲלָא שֶׁהֵם יִרְגִּילוּ הַשְּׁכָל וַיִּקְנוּהוּ קִנְיָן עֲשׂוֹת הַמוֹפֵת... וְאֵינָם נִמְלָטִים [וְלֹא יִבְצֹר שִׁישׁ בָּהֶם] מִתוֹעֵלוֹת אַחֲרוֹת בַּעֲנִינִים מִקְרָבִים לַחֲכָמָה הִיא. אִי אִפְשָׁר אִם כֵּן בַּהֲכָרָתוֹ, לְמִי שִׁירְצָה הַשְּׁלֵמוֹת הָאֲנוּשִׁית, מִבְּלִי הַתְּלַמֵּד תְּחִילָה בְּמִלְאֶכֶת הַהִנְיָן וְאַחֵר כֵּן בְּלִימוֹדִיוֹת וְכו', ע"כ.

מִזּוּלָתוֹ: מִידִיעַת שֶׁאֵינָן מוֹפְתִיּוֹת בְּמוֹתוֹ.

אֲלָא שְׂיָשִׁים הַתְּכֵלִית בְּרִיאוֹת גּוֹפוֹ וּשְׁלֵמוֹתוֹ מִהַחֲלִיִּים לְבַד: דֹּאִין זֶה דֶּרֶךְ נִכּוֹנָה שֶׁהַתְּעַסְקוֹת תִּהְיֶה בְּבְרִיאוֹת גּוֹפוֹ כְּתֵכִלִית לַעֲצָמָה. וּמִכָּאֵן אֲזַהֲרָה מִהַרְמַב"ם שֶׁלֹא לַעֲשׂוֹת מִטְּבַעוֹנוֹת וְכִדּוּמָה תְּכֵלִית לַעֲצָמָה, אֲלָא אֲמַצְעִי לַעֲבוּדָתָהּ.

וְאִין זֶה חֲסִיד: אֵין זֶה אִישׁ מַעֲלָה.

עַל הַשְּׁלֵמוֹת: שִׁיחִיה בְּרִיא בְּשֵׁלֵמוֹת.

אֵין בּוֹ דִּין וּדְבָרִים: דְּפִשׁוּט הוּא מָה שֶׁמִּבִּיא אֶל הַתְּכֵלִית הֵינּוּ לַתוֹעֵלַת.

תִּהְיֶה הַכּוֹנֶה בָּהֶם לְחֹדֶד הַשְּׁכָל וְכו': דִּיתְעַסֵּק בַּחֲכָמוֹת רַק לְאִימוֹנִים גְּרִידָא. הִיא מְקוֹם לּוֹמֵר שֶׁהַתוֹעֵלַת בַּחֲכָמוֹת אֵלֶּה הִיא רַק בַּחֲלָק שִׁישׁ בָּהֵן תוֹעֵלַת לַתּוֹרָה. וְכָאֵן בֶּא הַרְמַב"ם לְהוֹסִיף שְׁבַעֲצִים לִימוֹד

כָּלֶם, אִין צָרִיךְ שִׁדְבַר בָּהֶם אֲלֵא בְּמָה שִׁיבִיא לְנַפְשׁוֹ בּוֹ תוֹעֵלַת
אוֹ יִרְחִיק הָזֶק מִנַּפְשׁוֹ, אוֹ מְגוּפוֹ אוֹ בַּחֲכָמָה, אוֹ בְּמַעֲלָה, בְּשִׁבְחָה
מַעֲלָה אוֹ מַעֲלָה, אוֹ לְגִנוּת גְּנוּת אוֹ מְגִנָּה. כִּי קָלִיל בְּעֵלֵי
הַחֲסִירוֹנוֹת וְזִכְרָם לְגִנוּת, אִם יִהְיֶה הַכּוֹנֵה בּוֹ לְחֲסָרָם אֲצֵל בְּנֵי אָדָם,
עַד שִׁתְּרַחֲקוּ מֵהֶם וְלֹא יַעֲשׂוּ כְּמַעֲשֵׂיהֶם, הוּא דָּבָר מְחִיב וְהִיא
מַעֲלָה. הֵלֵא תִּרְאֶה אָמְרוּ יִתְבָּרַךְ: כְּמַעֲשֵׂה אֶרֶץ מִצְרַיִם אֲשֶׁר
יִשְׁכְּתֶם בָּהּ לֹא תַעֲשׂוּ (ויקרא יח, ג).

ביאור

דבר מחוייב והיא מעלה: עיין בספר
חפץ חיים (הלכות לה"ר כלל ד אות י):
אם רואה אדם באחד מידה מגונה, כגון
גאווה או כעס או שארי מידות רעות, או
שהוא בטלן בתורה וכיו"ב, נכון לו לספר
דבר זה לבנו או לתלמידיו ולהזהירם כדי
שלא ילמדו ממעשיהם. כי העיקר מה
שהזהירה התורה בלשה"ר... הוא אם
כוונתו לבזות וכו'. אבל אם כוונתו לשמור
את חבירו שלא ילמד ממעשיו פשוט
דמותר, ומצוה נמי איכא [עיין בבאר מים
חיים דבזה מותר אפילו לא ראה בעצמו
רק שמע מאחרים].

החפץ חיים (שם כלל י אות ב תנאי ה)
מדגיש את התנאי שצריך: שיכוין
לתועלת, ומוכיח דין זה מרבינו יונה. עיין
בספר שערי תשובה (שער ג אות רי"ט)
שאדם חוטא אסור לו לפרסם את חטאו
של אדם אחר, דאין כוונתו לגנות את
הרע. עוד ראיה מביא שם מהעונש המגיע
לעובדי כוכבים המריעים לישראל, היות
ואין כוונתם לטובה.

ועיין עוד ברבינו יונה עה"פ: "קשרם על
גרגרותיך" (משלי ג, ג) בענין חשיבות
הדיבור על מידות ומעשים טובים.
וסיפור הסדומים: בראשית יט.

אין צריך שידבר בהם: גם דיבור נקרא
התעסקות במה שמדברים עליו, ולכן עליו
להתרחק מדיבורים שלא יביאו תועלת.
עיין בספר מורה נבוכים (חלק שלישי פ"ח):
כי צריך למשכיל למעט מהם מה שאפשר...
ושלא ידבר בהם וכו', ע"כ.

או מעלה: אדם בר-מעלה.

כי קללת בעלי החסרונות: הזלזול בבעלי
חסרונות.

נראה שזהו ענין ליצנותא דעבודה זרה.
חז"ל אומרים (מגילה כה:): כל ליצנותא
אסירא בר מליצנותא דעבודה זרה דשריא.
והענין דאין לתת שום ערך לע"ז, ובכח
הליצנות להוריד את הערך. מהרמב"ם
משמע דקלל בהיתר זה כל מקום שנותנים
ערך לבעל חסרון. [בספר פחד יצחק (פורים
ענין א) כתוב: הלא ברור הוא דהיתר זה
של ליצנות נאמר הוא בכל פרטיו של צד
הרע, דבודאי מותר להתלוצץ מכל משהו
של רע ומכל בחינת עוול. ועיין שם שמבאר
למה נקטו חז"ל בדוגמא להיתר זה דוקא
ליצנותא דעבודה זרה].

הוא דבר מחוייב: ראוי ומוכרח.

כי קללת בעלי החסרונות וזכרם לגנות
אם יהיה הכוונה בו לחסרם... הוא

במקרא מספור גנות בעלי החסרונות וזכרם לגנאי, ושבת הטובים והגדלתם, אין הפונה בו רק מה שזכרתי לך, עד שימשכו בני אדם אתרי הדרכים הטובים האלה, ויתרחקו מדרכי הרעים ההם. וכשישיש האדם פונתו אל זה הענין, יבטל מפעלותיו ויחסר ממאמריו הרבה מאד. כי מי שיכון אל זה הענין, לא יתעורר לפתח הפתלים בזהב, או לעשות רקום זהב בבגדיו הנאים. האלהים, אם לא יכון בזה להרחיב נפשו כדי שתבריא וירחיק ממנה חליה, עד שתהיה בהירה וכה לקבל החכמות. והוא אמרם, זכרונם לברכה: דירה נאה ואשה נאה ומטה מצעת לתלמידי חכמים. כי הנפש תלאה ותעכר המחשבה בהתמדת עיון הדברים העכורים, כמו שילאה הגוף בעשותו המלאכות הכבדות, עד שינוח וינפש ואז ישוב למנוח השווה. בן צריכה הנפש גם כן להתעסק במנוחת החושים בעיון לפתוחים ולענינים הנאים, עד שתסור ממנה הלאות. כמו שאמרו: כי הו' חלשי

ביאור

מונה חמשה סוגי דיבור. וכותב שמי שמחשב את דיבורו אם הוא מהסוג הנעלה, המותר וכדומה חושף מעצמו את רוב הדיבורים שהמון העם רגיל בהם. לפתח: לקשט.

האלקים וכו': לשון שבועה, כלומר: חי ה', כי אך בדרך רפואה מותר להשתמש במותרות שהזכיר.

והוא אמרם ז"ל: שבת כה: בשינוי לשון. מה שהרמב"ם הביא גמרא זו ולא מה שהזכרנו לעיל (עמ' סג): "שלשה מרחיבין דעתו של אדם" כי הרמב"ם רוצה להביא ראייה שזו דרך תלמידי חכמים. ונתעבר: ותטמטם.

בעיון לפתוחים: הסתכלות בציורים [קישוטים].

ולענינים הנאים: שאלו מרגיעים ומרחיבים דעתו.

כמו שאמרו: כעין זה נמצא במסכת שבת ל:

וכל מה שבא במקרא מסיפור גנות בעלי החסרונות וזכרם לגנאי: עיין רמב"ן סוף פרשת כי תצא (כה, יז) שכותב: וכן במעשה מרים נצטוונו להודיעו לבנינו ולספר בו לדורות. ואף על פי שהיה ראוי גם להסתירו שלא לדבר בגנותן של עדיקים, אבל צויה הכתוב להודיעו ולגלותו, כדי שתהא אוהרת לשון הרע שומה בפניהם מפני שהוא חמא גדול וגורם רעות רבות וכו', ע"כ.

ועיין בספר שערי תשובה לרבינו יונה (שער ג' אות קמו) כי יש בכבוד החכמים והישרים תועלות גדולות... כי בהתהדר החכמים ובתיתם עליונים, דבריהם נשמעים וילוו עליהם העם כולו וכו'.

אל זה הענין: שיהיו פעולותיו ודיבוריו דוקא לקניית המעלות.

ויחסר ממאמריו [פירוש, מדיבורו] הרבה מאד: עיין פיהמ"ש (אבות פ"א משנה יז) על המשנה: סייג לחכמה שתיקה, שהרמב"ם

רַבָּנָן מְגַרְסִיָּהּ הוּוּ אָמְרִי מִלְתָּא דְּבִדְיָחוּתָא. וַיַּחֲשֹׁב שְׁעַל זֶה הֵצֵד לֹא יִהְיוּ אֵלֶּה רָעוֹת וְלֹא מַעֲשֵׂה הֶבֶל, רְצוֹנִי לֹמֵר, עֲשֵׂית הַפְתּוּחִים וְהַצִּיּוּרִים בְּבִנְיָנִים וּבְכָלִים וּבְבִנְדִים.

וְדַע שֶׁזֹּאת הַמַּדְרָגָה הִיא מַדְרָגָה עֲלִיוֹנָה מְאֹד וַחֲמוּרָה, לֹא יִשְׁיגוּהָ אֶלָּא מַעַט מְזַעַר, וְאַחֲרֵי הַרְגֵּל גָּדוֹל. וּכְשִׁינְדָּמֵן מְצִיאוֹת הָאָדָם שְׁזֶה עֲנִינוֹ, אֵינִי אוֹמֵר שֶׁהוּא לְמַטָּה מִן הַנְּבִיאִים. רְצוֹנִי לֹמֵר, שִׁישְׁמֹשׁ כַּחוֹת נַפְשׁוֹ כָּלָם וַיֵּשִׁים תְּכֵלִיתָם יְדִיעַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לְבַד, וְלֹא יַעֲשֶׂה מַעֲשֵׂה קָטָן אוֹ גָּדוֹל וְלֹא יְדַבֵּר דָּבָר, אֶלָּא שֶׁהַפֶּעַל הַהוּא אוֹ הַדָּבָר הַהוּא מְבִיא לְמַעְלָה, אוֹ לְמָה שֶׁמְבִיא אֶל מַעְלָה. וְהוּא יַחֲשֹׁב וַיִּסְתַּכֵּל בְּכָל פֶּעַל וּתְנוּעָה, וַיִּרְאֶה אִם יָבִיא אֶל הַתְּכֵלִית הַהִיא אוֹ לֹא יָבִיא, וְאִזּוֹ יַעֲשֶׂהוּ.

וְזֶהוּ אֲשֶׁר בִּקֵּשׁ מִמֶּנּוּ יִתְבָּרַךְ שֶׁנִּכְוֶן אֱלֹוֵי, בְּאִמְרוֹ: וְאַהֲבַתְּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ. רְצֵה לֹמֵר בְּכָל

ביאור

תמיד לעבודת בוראו, ולמה שיוצא מן הפעולות ההן תועלת ועזר אל השגת התכלית הזו, יהיה באיזה דרך שיהיה וכו'. כי כבר יהיו ענינים משמשים לדבר הזה מיד, ודברים ישמשו למשמשים אחרים, עד שאחר גלגול גדול של ענינים רבים נמשכים זה אחר זה יגיעו אליו. ואולם, יהיו הדברים באיזה מדרגה שיהיו, הנה ראוי שלא ינמלו אלא לכונה זו, למה שמגיע מהם אפילו אחר עשר מדריגות עזר אל השגת התכלית, ולא לכונה אחרת, דהיינו כוונת התאוות והנטייה החומרית אל המותרות, ע"כ.

באמרו: דברים ו, ה.

רצה לומר בכל חלקי נפשך: דייק מדלא כתוב: ואהבת... בנפשך אלא "בכל נפשך", שבא הפסוק לכלול שלא רק החלק השכלי של הנפש יהא לעבודת ה', אלא שיבחון את כל מעשיו, שלא יעשה דבר שלא יביא לתכלית זו.

ויחשוב: ראוי לחשוב כך. ודע שזאת המדרגה היא מדרגה גדולה עליונה מאד וחמורה, לא ישיגוה אלא מעט מזער וכו': פרק זה עוסק בענין שמחייב כל אחד ואחד מישראל שכל מעשיו יהיו לתכלית השגת מעלה ולא רק ליחיד סגולה. ויש לבאר שכוונת הרמב"ם היא שרק מעטים זוכים לעשות כך תמיד. ובהמשך מגדיר את החיוב והוא, שלא יעשו שום מעשה אם לא יביא לזו התכלית. איני אומר שהוא למטה מן הנביאים: איני חושב שהוא פחות ממדרגת נביא [נו"א: אני אומר וכו'].

או הדבר ההוא: הדיבור, המילה. או למה שמביא אל מעלה: לא רק במה שיביא ישירות אל המעלה, גם מה שיביא לדבר שממנו נגיע אל המעלה. הרמח"ל בסוף ספר דרך ה' (חלק ד', פרק ט' אות ב') בענין ברכות הנהנין כותב: יש לו להתכוין

חֲלָקֵי נִפְשָׁה, שֶׁתַּעֲשֶׂה תִּכְלִית כָּל חֶלֶק מִמֶּנָּה תִּכְלִית אַחַת, וְהִיא לְאַהֲבַת הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ. וְכִבֵּר הַזֹּהִיר הַנִּבְיָא עָלָיו הַשָּׁלוֹם עַל זֶה גַם כֵּן, וְאָמַר: בְּכָל דְּרָכֶיךָ דַּעְהוּ (מסלי ג, ו) וּפְרָשׁוּ הַחֲכָמִים זְכָרוֹנָם לְבִרְכָּה וְאָמְרוּ: אִפְלוּ לְדַבֵּר עֲבָרָה. וְרָצוֹנָם לֹאמֹר, שֶׁתַּעֲשֶׂה לַפֶּעַל הַהוּא תִּכְלִית וְהִיא הָאֱמֶת, אַף עַל פִּי שֵׁשׁ בּוֹ עֲבָרָה מִצַּד אֶחָד. וְכִבֵּר כָּלֵלוּ הַחֲכָמִים זְכָרוֹנָם לְבִרְכָּה זֶה הָעֲנִין כָּלוּ בְּקִצְרָה בְּמִלּוֹת מוֹעֲטוֹת, מוֹרוֹת עַל זֶה הָעֲנִין הוֹרָאָה שְׁלֵמָה מְאֹד, עַד כְּשֶׁאֲתָה תִּבְחַן הַמִּלּוֹת אֵיךְ סִפְרוּ זֶה הָעֲנִין הַגָּדוֹל וְהָעֲצוֹם כָּלוּ, אֲשֶׁר חִבְרוּ בּוֹ חֲבוּרִים וְלֹא הִשְׁלִימוּהוּ, תִּדַּע שֶׁנֶּאֱמַר בְּכַח אֱלֹהִים בְּלֹא סֶפֶק, וְהוּא אָמַרם בְּצוּאוֹתֵיהֶם: וְכָל מַעֲשִׂיךָ יִהְיוּ לְשֵׁם שָׁמַיִם. וְזֶהוּ הָעֲנִין אֲשֶׁר בְּאַרְנוּהוּ בְּזֶה הַפֶּרֶק, וְזֶהוּ שְׁעוֹר מַה שֶּׁרְאִינוּהוּ רְאוּי לְזַכְרוֹ הֵנָּה לְפִי זֹאת הַהִקְדָּמָה.

ביאור

וכבר כללו החכמים זכרונם לברכה זה הענין כולו בקצרה וכו': הרמב"ם אומר שלכלול יסוד זה במילים מועטות כמו: "וכל מעשיך יהיו לשם שמים", הוא רק בכח אלקים. אמנם חז"ל למדו זאת בכתוב: "בכל דרכיך דעהו", כלשון הגמרא (ברכות סג.). דרש בר קפרא, איזוהי פרשה קטנה שכל גופי תורה תלויין בה: "בכל דרכיך דעהו" וכו'. והגר"א בפירושו לאבות על המשנה הנ"ל: וכל מעשיך וכו', מציין את דברי בר קפרא. והוא אמרם בצוואותיהם: אבות פרק ב' משנה יז.

בכל חלקי נפשך: שהם חמשה וכמו שכתב בפרק ראשון.

וכבר הזהיר הנביא: שלמה המלך ע"ה היה נביא ככתוב: "...מעם ה' אלוקי ישראל הנראה אליו פעמים" (מלכים א' יא, ט). וכן מצינו בחז"ל (סוטה מח:): מאן נביאים הראשונים, דוד ושמואל ושלמה [ראה להלן עמ' צד מה שכתבנו בענין זה].

ופרשו החכמים ז"ל: ברכות סג.

אפילו לדבר עבירה: כגון אליהו בהר הכרמל (רש"י) או יעל שעשתה עבירה לשמה (נזיר כג:) (חסד אברהם).

עיונים

וזה הענין אשר בארנוהו בזה הפרק: בפירוש הפסוק: "בכל דרכיך דעהו" כותב רבינו יונה במשלי: שיהיו כל מעשיך לשם שמים, ואל תדרוש מן העולם הזה הנאה ותענוג ועושר וכל חפץ, רק להשיג עבודת ה' ית'. "והוא יישר אורחותיך", מלבד השכר הגדול במידה הזאת, הנה המעשה יצליח שתעשנו לשם שמים. ועיין עוד ברבינו יונה שם שיש לו פשטים נוספים בביאור הפסוק [אחד הפשטים המסביר שהפסוק עוסק במידת הבטחון מתאים לגירסא אחת בגמרא שם: ואמר רבא, אפילו לדבר עבירה. תדע דאמרי אינשי גבא אפוס מחתרתא, רחמנא קרי].

נציין את דברי החובות הלבבות (שער עבודת האלקים פ"ד ד"ה וכבר התבאר), דלא רק מצוות ועבירות בכלל המחייבות את האדם. גם דברים שאין בהם ציווי מפורש או אזהרה משועבדים לרצונו ית'. וכך כותב שם בהמשך: והנה נחלקו מעשי בני אדם אל טוב ואל רע. והמשכיל, מי ששוקל את מעשיו קודם עשותם במשקל הזה, ויבחן אותם במחשבתו הטובה וכן הכרתו, יבחר בטוב מהם ויעזוב זולתו וכו'. והראיה על בירור מה שזכרנו מהמעשים הטובים, מה שאמר החכם וקהלת יב, יד: "כי את כל מעשה האלקים יביא במשפט על כל נעלם, אם טוב אם רע". והנה, הכניס המעשים כולם תחת טוב ורע, והוא מה שזכרנו מענין המשובח והמגונה, ע"כ.

בספר פחד יצחק (שבועות לו, ב) כותב: שתי רשויות הן בחייו של אדם מישראל: דברי מצוה ודברי הרשות, אלא שהכל ברא לכבודו. והכלל הזה, אין בו שום "חוץ" ושום שיעור. וממילא משמש הוא ענין זה של כבוד שמים שער רחב אשר צדיקים יבואו בו, להכניס את דברי הרשות שלהם לתוך התחום של גוף הקדושה, ע"כ. [ועיין בהקדמה לספר קובץ שיעורים ח"א מה שהג"ר אלחנן וסרמן זצ"ל אמר בהספדו על החפץ חיים].

הג"ר ירוחם ליבוביץ זצ"ל (דעת תורה שמות עמ' רצא) כותב על דברי הרמב"ם כך: בידעת התכלית המכוון ובידיעת סוד הדרכים הסלולים בכל הבריאה כולה לנחות אל התכלית, לימד אותנו הרמב"ם איך להשתמש בכל דבר ודבר לעשות מכולם דרכים סלולים מביאים אל המטרה, איך להכליל כל דבר ודבר בתוך כל הדרכים וכו'. ענין הכוונה שכתב הרמב"ם אין זה ענין של כוונה בעלמא, אלא ענין של עיבוד הדברים מדברים גשמיים לדברים מובילים אל התכלית המכוון. והוא מגודל סוד הכוונה, מסוד המחשבה, אשר בכוחה לעבד דברים מצורה לצורה, ודברים גשמיים מתהפכים ממש לדברים רוחניים וכו'. וזהו אשר מסיים הרמב"ם ז"ל לכלול כל הענין כולו במילות מועטות במאמרם ז"ל: "וכל מעשיך יהיו לשם שמים", כי אין זה ענין של מצות כוונה לשמה לבד, כי אם להכניס הכל וכל בתוך רשת הדרכים הרבים המביאים אל התכלית וכו', ע"כ.

לסיום הפרק: בפרק זה ביאר הרמב"ם כיצד כל מעשי האדם צריכים לעבור בכור המבחן האם הינם מביאים אל התכלית העליונה או לא, שזה צריך להיות כקו מנחה בכל מעשי האדם. וזהו מה שכותב הרמב"ם בפ"ג מהלכות דעות: צריך האדם שיכוון לבו וכל מעשיו לידע את השם ברוך הוא לבד, ויהיה שבתו וקומו ודיבורו הכל לעומת זה הדבר. כיצד, כשישא ויתן או יעשה מלאכה ליטול שכר, לא יהיה בלבו לקבץ ממון בלבד וכו'. וכן כשיאכל וישתה ויבעול לא ישם בלבו לעשות דברים האלו כדי ליהנות בלבד, עד שימצא שאינו אוכל ושותה אלא המתוק לחיד וכו'.

ומוסיף הרמב"ם: נמצא המהלך בדרך זו כל ימיו עובד את ה' תמיד, אפילו בשעה שנושא ונותן וכו'. מפני שמחשבתו בכל כדי שימצא צרכיו, עד שיהיה גופו שלם לעבוד את ה'. ואפילו בשעה שהוא ישן, אם ישן לדעת כדי שתנוח דעתו עליו, וינוח גופו כדי שלא יחלה ולא יוכל לעבוד את ה' והוא חולה, נמצאת שינה שלו עבודה למקום ברוך הוא, ועל ענין זה צו חכמים ואמרו: וכל מעשיך יהיו לשם שמים וכו', ע"כ.

השו"ע (או"ח סי' רל"א) מביא ענין זה להלכה, אלא שכותב שלא יכוון להנאתו [כלל]. ומסיים: כללו של דבר, חייב אדם לשום עיניו ולבו על דרכיו ולשקול כל מעשיו במאזני שכלו, וכשרואה דבר שיביא לעבודת הבורא יעשהו, ואם לאו לא יעשהו. ומי שנוהג כן עובד את בוראו תמיד, ע"כ. בטור נמצא קטע נוסף: ועל הדרך הזה זקף רבינו הקדוש את אצבעותיו למעלה בשעת מיתתו, ואמר: גלוי וידוע לפניך שלא נהניתי מהם אלא לשם שמים [בזה מתורץ קושיית התוס' (ע"ז יא.) דהרי חז"ל אומרים שלא פסק מעל שולחנו לא חזרת ולא קישות ולא צנון, לא בימות החמה ולא בימות הגשמים, ביאור הגר"א בשו"ע שם].

ענין זה שכל מעשיך יהיו לשם שמים, שהסביר הרמב"ם לפנינו, אינו קשור לענין הלשמה בעבודת ה', דבזה עוסק הרמב"ם בהקדמה לפרק חלק ובסוף הל' תשובה. בהקדמה לפרק חלק מבאר שהלימוד כדי להשיג כבוד הוא מה שחכמים קוראים לו שלא לשמה. ואסור לאדם השלם שיאמר כשאעשה אלה המצוות ואתרחק מן העברות מהו הגמול שאקבל על זה. וכבר הזהירו החכמים על זה, כלומר, שלא ישים האדם תכלית עבודת השי"ת לעשיית המצוה בשביל דבר מן הדברים. והוא מה שאמר האיש השלם, המשיג אמיתת הענינים - אנטיגנוס איש סוכו (אבות פ"א מ"ג): אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, וזהו הענין שקוראין אותו עובד מאהבה וכו', עכת"ד.

בהלכות תשובה (פ"י ה"א) מבאר הרמב"ם יותר: אל יאמר אדם הריני עושה מצוות התורה ועוסק בחכמתה כדי שאקבל כל הברכות הכתובות בה או כדי שאזכה לעוה"ב, ואפרוש מן העבירות שהזהירה התורה מהן כדי שאנצל מן הקללות הכתובות בתורה או כדי שלא אכרת מחיי עוה"ב, אין ראוי לעבוד את ה' על דרך זה. שהעובד על דרך זה הוא עובד מיראה ואינה מעלת הנביאים ולא מעלת החכמים. ואין עובדים את ה' על דרך זה אלא עמי הארץ וכו'. ומעלה זו [לעבוד מאהבה] היא מעלה גדולה מאד, ואין כל חכם זוכה לזה, והיא מעלת אברהם אבינו שקראו הקב"ה אוהבו, לפי שלא עבד אלא מאהבה, והיא המעלה שציונו בה הקב"ה על ידי משה, שנאמר (דברים ו, ה): "ואהבת את ה' אלקיך" [צריך ביאור דקודם אמר שעבודה מיראה היא דרגת עמי הארץ וכל אחד מצווה לעבוד מאהבה. ואחר כך כותב שלעבוד מאהבה היא דרגה גבוהה שלא כל חכם זוכה אליה. אפשר להסביר כוונתו, שלא כל אחד זוכה לזה בשלימות כאברהם אבינו, שהקב"ה קראו אוהבו, אבל יש דרגה בעבודה מאהבה שכל אחד יכול לזכות לה].

במסכת עבודה זרה (יט.) מסבירה הגמרא את הפסוק: "אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד" (תהלים קיב, א), אר"א: במצותיו ולא בשכר מצותיו. והיינו דתנן (אבות פ"א מ"ג) הוא היה אומר, אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, אלא הוו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס. תוס' מקשים (שם ובראש השנה ד.) הרי למדנו שהאומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בני ובשביל שאזכה בה לחיי עולם הבא, הרי זה צדיק גמור. ומתרצים דחסרון העובד על מנת לקבל פרס הוא רק באומות העולם [וכן אנשים שעובדים בכוונה כהאומות העולם, תוס' יו"ט שם], שהם תוהין על הראשונות. לדבריהם יוצא חידוש גדול דאין חסרון של העובד על מנת לקבל פרס, במי שאומר על מנת שיחיה בני, באם איננו בכלל תוהה על הראשונות.

לשיטת הרמב"ם (ועוד ראשונים) דכל מי שעובד את ה' עבור קבלת פרס נחשב שאינו עובד מאהבה, אנטיגנוס איש סוכו התכוון שלא יעבוד כלל עבור ריווח כלשהו, כולל שכר העוה"ב. ואם כן קשה, איך נפרש את דברי חז"ל דעל מנת שיחיה בני הרי זה צדיק גמור. [הר"ח בר"ה ד. מביא פירוש אחר דהרי זו צדקה גמורה, ואפשר שכך יפרש גם הרמב"ם]. ובתוס' יו"ט מביא דברי המהר"ל שאין איסור לעבוד על מנת לקבל פרס, רק שלא הגיע לדרגת עבודה מאהבה. והעובד על מנת לקבל פרס עדיין נחשב לצדיק גמור.

הפני יהושע (ור"ה שם) בשם הר"ן בדרשותיו גם נוקט בדרך זו. וכותב שידוע שיש הפרש בין צדיק וחסיד, וראיה מהגמרא שם דרמי קראי אהדי כתיב: צדיק ה' בכל דרכיו, וכתיב: וחסיד בכל מעשיו. נמצא דמה שהגמרא אומרת דהוי צדיק גמור, הכוונה שהינו צדיק ולא חסיד. מה שאין כן ההיא דאבות [אל תהיו כעבדים וכו'] משנת חסידים היא, כדאמרין בעלמא: מאן דבעי למיהוי חסידא לקיים מילי דאבות. ומוסיף הפנ"י דאיתא בסוטה דקריינהו בחלמא דתרווייהו צדיקי גמורי אתון, מר מאהבה ומר מיראה. אם כן ההיא שעובד מיראה [שעובד על מנת לקבל פרס] עדיין הוי צדיק גמור, וההיא דאבות עצה טובה היא לו שיעבוד מאהבה.

מה שעוד צריך ביאור, לשיטת הרמב"ם הסובר דיש חסרון בעובד על מנת לקבל פרס ואפילו עבור עוה"ב, אם כן איך נבין את פרשיות התורה המדגישות את השכר שיקבלו עבור קיום